

Cumhuriyet Dönemi Hukuk Tarihini Sözlüklerden Okumak (Cumhuriyet Döneminde Yazılan Latin Harfli Hukuk Sözlüklerinde Yer Alan Temel Hukuk Terimleri Hakkında Bir İnceleme)

Sercan GÜRLER*

Bu çalışmanın konusunu Cumhuriyet döneminde Latin harfleriyle yazılan Türkçe hukuk sözlükleri oluşturmaktadır. Bir yandan Latin harfli Türkçe hukuk sözlükleri genel özellikleriyle tanıtılmış, diğer yandan bu sözlüklerde yer alan “adalet”, “hak” ve “hukuk” maddeleri incelenmiştir. Böyle bir çalışmayla amaçlanansa hem Türk sözlük geleneği araştırmalarına az da olsa bir katkı sağlamak, hem de çağdaş Türk hukuk düşüncesinin tarihi gelişimini kavramlar üzerinden görmek, böylece düşünce ve kültür dünyamızın farklı bir cephesini daha yakından tanımaya imkân sağlayacak bir zemin oluşturmaktır.

Malum olduğu üzere sözlükler, bir dildeki kelimelerin hangileri olduğunu ve ne anlama geldiklerini gösterir bize. Böylece o dilin ait olduğu kültürün genel anlam dünyasını ve özelliklerini bilmemizi sağlar. Bu yönüyle toplumun kültürel dokusunun önemli unsurlarındandır.

Nasıl genel sözlükler, gündelik dilde yer alan kelimeleri tanımlarsa terim sözlükleri de özel dillerde yer alan ve terim ismi verilen kelimeleri tanımlar. Hukuk dili özel bir dildir. Diğer özel diller gibi hukuk dilinin de iki temel özelliğe vardır. Öncelikle kendine özgü bir terminolojiye sahiptir. Hukuk diline ait terimlerin önemli bir kısmı hukukçu olmayanların kolay kolay anlayamayacağı türdendir. İkinci olarak kelimeler ve cümleler, gündelik dildeki yaygın kullanımından farklı, özel bir tarzda kullanılır. İşte hukuk sözlükleri de hukuk diline ait bu özel kavram ve terimleri tanımlamayı amaçlar.

Modern Türk sözlükçülük tarihinde ilk hukuk sözlükleri Meşrutiyet döneminde yazılmaya başlamıştır. Hukuk terimlerinden oluşan sözlükler yazma faaliyeti, devletin merkezileşmesi ve kanunlaştırma sürecinin bir uzantısıdır. Bu dönemdeki hukuk sözlükleri, daha çok elçilik ve dış işleri görevlilerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla hazırlanmıştır. Sözlüklerin hazırlanmasında yabancı dillerdeki hukuk terimlerine Türkçe karşılık verme yolu tercih edilmiştir. Latin alfabesinin kabul edilmesine kadar geçen süre içerisinde hukuk sözlükleri yazılmaya devam edilmiş, bu arada Türkçe'den Türkçe'ye tek dilli sözlükler de yazılmaya başlanmıştır.

---

* Yard. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı.

Latin harflerinin kabulünden sonra yazılan hukuk sözlüklerinin ilk örneği de yine yabancı bir dilden yapılan çeviri karşılıklardan oluşur. İstanbul Üniversitesi profesörlerinden, aynı zamanda Düyunu Umumiye İdaresi ve Osmanlı Bankası Tercüme Kalemleri müdürlüğü de yapmış Hüseyin Daniş tarafından hazırlanan bu sözlük, 1934 tarihlidir ve *Fransızca-Türkçe Hukukî ve Medenî Lûgat* ismini taşımaktadır. Giriş kısmında yazar, dil devriminin önemini vurguladıktan sonra devrimin getirdiği değişikliklerin kendisini böyle bir sözlüğü hazırmaya sevk ettiğini belirtmektedir. Sözlük, yine yazarının ifadeleriyle “yalnız kanunlarda, işlerde ve muamelelerde kullanılan kelimeleri ve ıstılahları” ihtiva etmekte ve Fransız diline hakim olanları aydınlatmayı amaçlamaktadır. Her ne kadar başlığında “hukukî ve medenî” ifadeleri geçse de “malî, içtimâî ve siyasî tabirlerin ve ifadelerin” Türkçe karşılıklarını da vermektedir.

Hüseyin Daniş'in hazırladığı iki dilli Fransızca-Türkçe hukuk sözlüğünü saymazsak Latin harfleriyle yazılan Türkçe'den Türkçe'ye ilk hukuk sözlüğü, tespit edebildiğimiz kadarıyla Av. Celâl Feyyaz ve Av. Feyzi Gürsel'in 1943 tarihli *Hukuk İstılahları Lûgatı*'dir. Sonuncusu 1962'de olmak üzere üç kez basılan bu sözlük, cep boyundadır ve temel hukuk terimlerine yönelik kısa karşılıklardan oluşmaktadır ve çok kapsamlı da değildir.

Latin harfli hukuk sözlükleri arasında Türk Hukuk Kurumu tarafından hazırlanan *Türk Hukuk Lûgatı*'nin ayrı bir yeri vardır. Zira kendisinden sonra yazılan hukuk sözlüklerine kaynaklık etmekle kalmamış, neredeyse bütün diğer hukuk sözlükleri Türk Hukuk Lûgatı'ndaki terimleri ve karşılıklarını birebir kullanmıştır.

Dönemin eğitim bakanı Hasan Âli Yücel'in de bir önsöz yazdığı bu sözlük, hazırlanma aşamasında o güne kadarki en geniş katılıma sahip sözlüktür. Hazırlanmasında hukuk profesörlerine, hakim ve savcılara danışılmış, resmi bir kurumun bünyesinde hazırlanmış devlet destekli hâlâ tek hukuk sözlüğüdür.

Yukarıda bahsedilen sözlükler dışında 1960'lara kadar başka bir sözlük hazırlanmadığı, fakat 1960'lardan itibaren hukuk sözlüklerinde belirli bir artışın olduğu, 1980'lerden sonra yabancı dillerden Türkçe'ye çeviri şeklindeki hukuk sözlüklerinin, 1990'lardan itibaren de özellikle Avrupa Birliği ve İnsan Hakları alanlarıyla ilgili sözlüklerin hazırlanmaya başlandığı görülmektedir.

Latin harfli hukuk sözlüklerinin geneline bakıldığında başlıca dört gruba ayrıldığı görülür. İlk grubu yabancı dillerden yapılan çeviri sözlükler oluşturur. Bu gruba giren sözlüklere örnek, Latin harfli ilk hukuk sözlüğü de sayılabilecek yukarıda adı geçen Hüseyin Daniş'in *Fransızca-Türkçe Hukukî ve Medenî Lûgatı* gösterilebilir. Keza Pars Tuğlacı'nın ilk baskısı 1966'da yapılan ve günümüze kadar yeni baskıları devam eden *İktisadî ve Hukukî Terimler Sözlüğü (İngilizce-Fransızca-Türkçe)* isimli üç dilli sözlüğü de bu gruba girebilir. Tuğlacı'nın bu sözlüğü yabancı dillerden yapılan çeviri hukuk sözlüklerine kaynak teşkil etmesi açısından önemlidir. Bu gruba giren sözlüklere Mustafa Ovacık'ın 1964 tarihli *İngilizce Türkçe Hukuk Sözlüğü* ile 1986 tarihli *Türkçe-İngilizce Hukuk Sözlüğü* de örnek gösterilebilir. Nihayet bu gruba, tamamen yabancı bir dilden çeviri niteliğindeki *İnsancıl Hukuk Sözlüğü* (2003) isimli François Bouchet-Saulnier'nin insancıl hukuk terimlerini içeren sözlüğü de sokulabilir.

İkinci grubu Türkçe'den Türkçe'ye tek dilli hukuk sözlükleri oluşturmaktadır. Bu gruba giren sözlüklerin ilk örneği de yine yukarıda adı geçen Av. Celâl Feyyaz ve Av. Feyzi Gürsel tarafından ortaklaşa hazırlanan *Hukuk İstilahları Lügati*'dir. Yine Türk Hukuk Kurumu tarafından yayınlanan *Türk Hukuk Lügati*, Ejder Yılmaz'ın yazdığı *Hukuk Sözlüğü* ve Selahattin Bağdatlı'nın *Hukuk Sözlüğü* de bu grup sözlüklere örnek gösterilebilir.

Üçüncü grupta ise belirli bir hukuk dalına özgülenmiş olanlar yer alır. Bu gruptaki sözlükler sadece o hukuk dalına ait terimlere yer verirler ve sözlüğün hazırlandığı zaman yürürlükte olan kanunları kendilerine referans alırlar. Bu tür sözlüklere örnek, Ömer Asım Aksoy'un 1962 tarihli *Anayasa Sözlüğü*, İsmet Sungurbey'in 1966 tarihli *Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ahmet Erdoğan'ın 1972 tarihli *Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü* ve yine Hasan Eren ile Hamza Zülfiyar'ın hazırladığı 1985 tarihli *Anayasa Sözlüğü* örnek gösterilebilir.

Dördüncü gruptaki hukuk sözlüklerineyse Osmanlıca hukuk terimlerinin Öztürkçe karşılıklarını veren sözlükler girer. Ali Rıza Önder'in hazırladığı 1966 tarihli *Yasa Dili Sözlüğü* bu gruptaki sözlükler arasında ilk akla gelenidir. Yine Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun *Türkçeleştirilmiş Metinleriyle Birlikte Türk Medenî Kanunu ve Borçlar Kanunu*, 3. Cilt *Terimler ve Sözcükler Kılavuzu* ismiyle hazırladığı 1975 tarihli sözlüğü, aslında Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu külliyatının bir eki olsa da Medeni Hukuk ile Borçlar Hukuku alanında kullanılan terimlerin öztürkçe karşılıklarını vermeyi amaçladığından bu gruba girebilir. Keza İsmet Sungurbey'in yukarıda adı geçen *Medenî Hukuk Terimleri Sözlüğü* de aynı şekilde Medeni Hukuk alanının terimlerine öztürkçe karşılıklar veren bir sözlük şeklinde tasnif edilebilir.

Latin harfli hukuk sözlükleri, modern anlamdaki genel sözlük çalışmalarının uzantısı olarak Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinden itibaren ivme kazanan Türk hukuk sözlükcülüğünün devamı niteliğindedir.

Cumhuriyet döneminde yazılan ilk Latin harfli hukuk sözlüğü özelliğini taşıyan Hüseyin Daniş'in Fransızca hukuk terimlerine Türkçe karşılıklar verdiği *Fransızca-Türkçe Hukuki ve Medeni Lügat*'ını saymazsak Türkçe'den Türkçe'ye Latin harfli ilk hukuk sözlüğü, Celâl Feyyaz ve Feyzi Gürsel isimli iki avukatın ortaklaşa yazdıkları *Hukuk İstilahları Lügati*'dir (1943). Kapsamı hayli dar olan bu sözlüğün, daha çok hukuk uygulayıcılarına, özellikle de avukatlara yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple "adalet", "hak" ve "hukuk" gibi hukukun temel terimlerine verilen karşılıklar, sözlük anlamından pek de öteye geçmemekte, hakiki bir terim niteliğine pek ulaşamamaktadır. Buna karşılık Türk Hukuk Derneği'nin hazırladığı ve hazırlık aşamasında dönemin önde gelen hukukçularına ve bilim insanlarına da danışıldığı 1944 tarihli *Türk Hukuk Lügati*, her türden hukuk terimine hayli kapsamlı karşılıklar getirmiş, özellikle bizim seçtiğimiz kavramlara yönelik tanımlarında salt yürürlükteki hukuk kurallarını değil, hukuk felsefesinin ve sosyolojisinin o yıllarda dünyada geçerli öğretilerini de dikkate almıştır. Diğer yandan İslâm ve Osmanlı hukukundan da büyük ölçüde istifade etmiştir. *Türk Hukuk Lügati*, sonraki hukuk sözlüklerine de kaynak teşkil etmiştir. Diğer hukuk sözlüklerinin önemli bir kısmı, ilgili maddelere verilen karşılıklar bakımından *Türk Hukuk Lügati*'ndeki

karşılıkların basit bir tekrarından öteye geçememiş veya çok daha yüzeysel tanımlarla yetinmiştir.

Latin harfli hukuk sözlükleri, yukarıda da belirtildiği gibi hem yürürlükteki hukukta geçen kavramlara hem de Osmanlı-İslâm geleneğinde geçerli hukuk kavramlarına yer vermektedir. Hatta T. Azmi Uslu'nun hazırladığı 1964 tarihli sözlüğü, *Yeni Hukuk Lûgatı ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* başlığını taşımaktadır. Yazar, başlıkta *lûgat* ve *sözlük* gibi eş anlamı iki kelimeyi kullanma sebebinin hem eski hukukumuzun, hem de yeni hukukumuzun terimlerine yer vermek istemesiyle açıklamakta, böylece ortaya gayet ilginç bir kullanım çıkmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan sözlüklerden *Türk Hukuk Lûgatı* hariç diğerlerinin önemli bir kısmının, özellikle 1980 öncesindekilerin, hukuk uygulayıcıları (hakim veya avukat) tarafından yazıldığı görülmektedir. Bu sebeple daha çok uygulamaya yönelik terimlerin ele alındığı, karşılıkları verilirken de akademik kaygıyla değil işlevsellik amacıyla hareket edildiği söylenebilir. Buna karşılık nispeten daha yeni tarihli sözlüklerinse akademisyenler tarafından hazırlandığı ve tanımların daha akademik nitelikte olduğu görülmektedir. Nitekim yeni tarihli bu sözlüklerdeki karşılıkların hukuk felsefesi ve sosyolojisi gibi disiplinlerin kazanımlarından da istifade edilerek hazırlandığı göze çarpmaktadır. Örneğin adalet kelimesine verilen karşılıklarda adaletin türleri gibi daha ince ayrımlara da yer verilmiştir. Özellikle Ejden Yılmaz'ın sözlüğündeki karşılıklar için bu durum daha açık belli olmaktadır.

Dikkat çeken bir diğer özellikse sözlük sayısının 1960'dan itibaren arttığıdır. Daha öncesinde iki sözlük yazılmışken, burada ele alınan sözlüklerin geri kalanının tamamen 1960 sonrasında hazırlandığı görülmektedir. Kanımızca bunda biraz da 1960 Anayasası sonrası dönemde hukuk düşüncesinde genel anlamda bir gelişmenin ortaya çıkışının da etkisi vardır. Son yıllardaki sözlüklere bakıldığında yabancı dillerden yapılan çeviri hukuk sözlüklerinin, örneğin Almanca, Fransızca ve İngilizce gibi gelişmiş hukuk dillerinden yapılan çeviri sözlüklerinin sayısının arttığı gözlemlenebilir. Bu arada iki veya daha fazla dilli hukuk sözlükleri arasında Pars Tuğlacı'nın ilk baskısı 1966'da yapılan *İktisadî ve Hukukî Terimler Sözlüğü* (İngilizce-Fransızca-Türkçe) önemli bir yere sahiptir ve bu alanda yazılan diğer sözlüklere hâlâ kaynak oluşturmaktadır.

Burada ele alınan sözlükler ile aynı alanda yazılmış yabancı hukuk sözlükleri karşılaştırıldığında Türkçe hukuk sözlüklerinin, özellikle ABD'de kullanılan *Black's Law Dictionary*'ye göre hem içerik, hem hazırlanma yöntemi, hem de süreklilik ve bütünlük açısından maalesef çok geride kaldığı görülmektedir. Türkçe hukuk sözlükleri, mevcut hukuk dilini bütün yönleriyle yansıtmak ölçüde kapsamlı olmadığı gibi, tanımlarında da hayli sınırlıdır ve çoğu zaman kavram veya terimlerin sadece tek anlamını vermektedir. Ayrıca hazırlık aşamalarında çağdaş sözlük biliminin verilerinden yeterince faydalanılmadığı izlenimi uyanmaktadır. Nihayet *Türk Hukuk Lûgatı* ile Ejden Yılmaz'ın sözlüğü gibi bir kaç istisna hariç çoğu ikinci baskıyı dahi görememiştir.

Son olarak "adalet", "hak" ve "hukuk" kavramlarına sözlüklerde verilen karşılıklar değerlendirilebilir. "Adalet" kavramı, Esat Şener ve Ejden Yılmaz'ınki gibi yakın tarihli sözlüklerde adalet türlerini de kapsayacak şekilde ayrıntılı tanımlarla

ele alınmışsa da çoğunlukla ya salt ahlâki anlamıyla yetinilmiş ya da gündelik dildeki anlamından çok uzaklaşmayan yetersiz karşılıklarla geçiştirilmiştir. “Hak” ve “hukuk” kavramlarına verilen karşılıklar ise nispeten daha kapsamlı ve tutarlı olmakla birlikte yine de tatminkâr değildir. Örneğin eski tarihli sözlüklerde “hak” ve “hukuk”, “objektif hak-subjektif hak” veya “objektif hukuk-subjektif hukuk” kavram ikilileriyle birarada ele alınmaktadır. Bu tür bir kavramlaştırma bilindiği üzere ünlü Fransız düşünür Leon Duguit’ye aittir. Özellikle 1960’larda yazılan sözlüklerin “hak” ve “hukuk”u bu kavramlarla izah etmesinde, aynı dönemde Duguit’ nin eserlerinin Türkçe’ye çevrilip yayınlanmasının da etkisi vardır. Her ne kadar dönemine göre yeni ve özgün bir bakış açısının ürünü sayılabilirse de bu kavramlaştırma tarzı bugün pek kullanılmamaktadır. Dolayısıyla bu kavramlaştırmadan hareket eden sözlüklerin de hukuk düşüncesinin günümüzde geldiği nokta itibarıyla biraz eskiymiş olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak genel Türk sözlükçülüğüyle karşılaştırıldığında hukuk sözlüklerinin maalesef çok da tatminkâr olmadığı söylenebilir. Nicelik açısından bakıldığında Osmanlı döneminden günümüze hatırı sayılır oranda hukuk sözlüğü yazılmışsa da bu sözlüklerin nitelik açısından pek de başarılı olmadığı, büyük ölçüde birbirini kopya ettiği, Türk Hukuk Lûgatı’nda verilen karşılıklardan öteye geçemediği, bazı durumlarda neredeyse kelimelerin sözlük anlamıyla sınırlı kaldığı, terim anlamlarınınnsa hayli cılız kaldığı rahatlıkla ileri sürülebilir. Bu durum Profesör Faruk Erem’in daha 1960’lardaki tespitinin hâlâ geçerlilik taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla çağdaş Türk hukuk düşüncesinin ve kültürünün, temel kavramlar düzeyinde bırakın genel kabul gören tutarlı ve kapsamlı felsefi karşılıklar üretmesini, çoğu durumda sözlük anlamı derecesinde kaldığı görülmektedir. Türk hukuk camiasının gerek akademik, gerekse uygulayıcı kesimlerinin bu konuda daha hassas ve gayretkeş olmaları gerekmektedir. Bu, sadece Türk hukuk düşüncesi değil, genel Türk düşüncesi için de bir zorunluluktur. Zira belirtmek gerekir ki bir kültürün gelişmişliği, dilinin de gelişmişliğine bağlıdır. Bir dilin gelişmişliği de söz dağarcığının zenginleşmesiyle mümkündür. Bunun için ilk adım şüphesiz hem teknik, hem de içerik açısından daha gelişmiş sözlüklerin hazırlanmasıdır.

Unutulmamalıdır ki sözlükler, sadece bilmediğimiz kavramların anlamlarını öğrenmek için değil, aksine çoğu zaman bildiğimiz kavramların tarih içerisinde kazandığı farklı anlamları görmek amacıyla başvurduğumuz rehberlerdir. Düşünce ve kültür dünyamızı, tarihi seyri içerisinde bütünlüklü bir şekilde anlayabilmek için sözlükler vazgeçilmez kaynaklarımızdır.